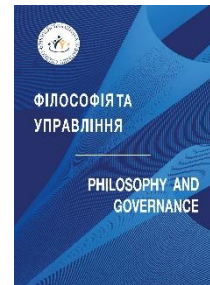

e-ISSN 3041-248X

Філософія та управління

<https://www.eu-scientists.com/index.php/fag>

Роль музеїв у збереженні культурної спадщини України в умовах воєнних викликів

Олександр М. Кадол 1 *

¹ Криворізький національний університет (Україна). Доцент кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти, к. і. н.

* Автор-кореспондент, e-mail: aleksandr_kadol@knu.edu.ua

СТАТТЯ

АНОТАЦІЯ

Дослідницька

отримана:

4 грудня 2024 р.

переглянута:

10 січня 2025 р.

прийнята:

13 січня 2025 р.

опублікована

онлайн:

23 січня 2025 р.

Авторське право

© 2024 автора

Цей твір
ліцензовано на
умовах Ліцензії
Creative Commons
«Із Зазначенням
Авторства –
Некомерційна 4.0
Міжнародна» (CC
BY-NC 4.0).

DOI:

[10.70651/3041-248X/2025.1.06](https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.1.06)

Стаття присвячена дослідженню ролі музеїв у збереженні культурної спадщини України в умовах воєнних викликів. Мета дослідження – аналіз впливу військових конфліктів на культурну спадщину України, визначення ролі музеїв у процесі її збереження та розробка рекомендацій щодо вдосконалення їх діяльності у складних умовах. У ході наукового дослідження використовувалися методи аналізу та синтезу, що дали змогу комплексно опрацювати наукові статті та експертні публікації. Результати дослідження показують, що війна завдала значної шкоди культурній спадщині України. Було знищено унікальні музеї, такі як Мелітопольський краєзнавчий музей із його колекцією скіфського золота та Державний художній музей імені А. Куїнджі в Маріуполі. Значних пошкоджень зазнали пам'ятки архітектури, зокрема «Садіба Попова» та Воронцовський палац. Такі втрати демонструють вразливість культурної інфраструктури у зонах конфлікту. У цих умовах музеї виконують ключові функції: вони забезпечують охорону й збереження культурних цінностей, документують пошкодження, репрезентують культурну спадщину на міжнародному рівні, захищають права на культурну ідентичність і сприяють просвітницькій діяльності. Зроблено акцент на необхідності використання інноваційних підходів до роботи музеїв, таких як цифровізація колекцій та створення віртуальних турів. Це не лише забезпечить доступ до культурної спадщини ширшій аудиторії, але й сприятиме її збереженню у разі майбутніх загроз. Особливо важливо залучати міжнародне співробітництво, оскільки це дозволяє реалізовувати масштабні проекти зі збереження та популяризації культурних цінностей. Практичне значення дослідження полягає у розробці рекомендацій для музеїв України, які можуть бути використані для вдосконалення їх діяльності у контексті збереження культурної спадщини під час кризових ситуацій.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

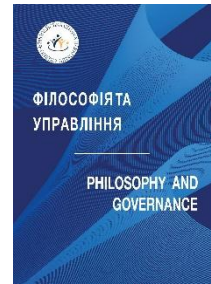
культурна спадщина, музеї, воєнні конфлікти, збереження, цифровізація.

e-ISSN 3041-248X

Philosophy and Governance

<https://www.eu-scientists.com/index.php/fag>

The role of museums in preserving Ukraine's cultural heritage during wartime challenges

Oleksandr Kadol ¹ *

¹ Kryvyi Rih National University (Ukraine). Associate Professor at the Department of Professional and Social and Humanitarian Education, PhD in History.

* **Corresponding Author**, e-mail: aleksandr_kadol@knu.edu.ua

ARTICLE INFO

Research Article

Received:

4 December 2024

Revised:

10 January 2025

Accepted:

13 January 2025

Published online:

23 January 2025

Copyright © 2024
by author

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

DOI:

[10.70651/3041-248X/2025.1.06](https://doi.org/10.70651/3041-248X/2025.1.06)

ABSTRACT

The article examines the role of museums in preserving Ukraine's cultural heritage amid wartime challenges. The study aims to analyze the impact of military conflicts on Ukraine's cultural heritage, identify the role of museums in its preservation, and develop recommendations to improve their activities in complex conditions. The research employed methods of analysis and synthesis, which allowed for a comprehensive review of scientific articles and expert publications. The findings indicate that war has caused significant damage to Ukraine's cultural heritage. Unique museums, such as the Melitopol Local History Museum with its collection of Scythian gold and the Arkhip Kuindzhi State Art Museum in Mariupol, have been destroyed. Architectural landmarks, including the Popov Manor House and Vorontsov Palace, have suffered significant damage. These losses highlight the vulnerability of cultural infrastructure in conflict zones. Under such circumstances, museums perform critical functions: safeguarding and preserving cultural assets, documenting damage, representing cultural heritage on an international level, protecting the right to cultural identity, and fostering educational activities. Emphasis is placed on the need to adopt innovative approaches in museum operations, such as digitizing collections and creating virtual tours. These measures will not only provide broader access to cultural heritage but also ensure its preservation in the face of future threats. International cooperation is particularly important, as it facilitates the implementation of large-scale projects for the preservation and promotion of cultural values. The practical significance of this study lies in the development of recommendations for Ukrainian museums, which can be used to enhance their activities in preserving cultural heritage during crises.

KEYWORDS

cultural heritage, museums, military conflicts, preservation, digitization.

1. Вступ

У сучасних умовах військового конфлікту в Україні, коли культурна спадщина країни опиняється під значною загрозою, актуальність ролі музеїв як захисників національної ідентичності та історії стає особливо виразною. Музеї виконують критично важливу функцію у збереженні культурних цінностей, що мають не лише художню вартість, але й важливе смислове навантаження для українського народу. В умовах, коли історичні пам'ятки та мистецькі об'єкти руйнуються або ж стають об'єктами вандалізму, музеї виступають як останній бастион у захисті та відновленні пошкодженого культурного доробку.

Проблематика ролі музеїв в умовах воєнних викликів полягає не тільки в практичних аспектах евакуації та зберігання експонатів, але й у формуванні стратегій, що забезпечують продовження освітньої та виховної місії. Це включає розробку методів цифрової документації, створення віртуальних колекцій, і організацію виставок, які можуть бути доступні попри географічні та фізичні обмеження. Забезпечення функціонування музеїв в таких умовах вимагає нових рішень, заснованих на сучасних технологіях і міжнародній підтримці.

Таким чином, музеї стають не просто місцем збереження культурних артефактів, а активними учасниками в процесі культурного відродження та захисту, що має важливе значення у відновленні країни після завершення конфлікту. Від їхньої діяльності залежить збереження національної пам'яті та культурної спадщини для майбутніх поколінь України.

2. Огляд літературних джерел

Питання ролі музеїв у збереженні культурної спадщини України в умовах воєнних викликів є достатньо дослідженим у вітчизняній науковій літературі та сучасних публікаціях. У контексті російської агресії та пов'язаних із нею руйнівних наслідків для культурної інфраструктури, ця проблема стала ще актуальнішою. Значний внесок у дослідження теми зробила Л. Кузнецова [5], яка проаналізувала діяльність українських музеїв у часи збройного конфлікту. Вона акцентувала увагу на стратегіях захисту експонатів, а також на ролі міжнародної співпраці в умовах війни. Окрім того, О. Рішняк [9] запропонував порівняльний аналіз українського досвіду збереження культурної спадщини із міжнародними практиками, висвітлюючи можливості адаптації зарубіжного досвіду для українських реалій. Ю.М. Ключко [4] вказує на важливість інтеграції музеїв у контекст культурного туризму, що може стати основою для післявоєнного відновлення цієї сфери. Її дослідження підтверджує, що збереження спадщини та популяризація культури через музейну діяльність є критично важливими для формування національної ідентичності. Серед сучасних викликів, які вивчав Д. Михайлов [6], – масштаби пошкодження культурних об'єктів, що сягають понад 1,5 тисячі, з яких значна частина зруйнована. Його дані підкріплюють нагальність зусиль із захисту музейних фондів. Важливими також є дослідження міжнародних організацій, як-от Міжнародна рада музеїв, яка спільно з Міністерством культури та інформаційної політики України підготувала «Червоний список культурних цінностей під загрозою» [7]. Цей список став інструментом для моніторингу ситуації з викраденням і незаконним вивезенням культурних цінностей.

Експертна література та сучасні публікації, зокрема, статті А. Водяного [2] про викрадення скіфського золота чи аналіз втрат культурної спадщини, проведений Х. Семерин [10], також демонструють важливість привернення міжнародної уваги до українських культурних втрат.

Попри значну кількість літератури, відчувається нестача систематизованого матеріалу щодо цієї теми. Тому із використанням різних методів наукового пізнання була проаналізована, погрупована та систематизована інформація, яка подана у світлі досліджуваного питання.

3. Постановка завдання

Метою даного дослідження є аналіз ролі музеїв у збереженні культурної спадщини України під час військових конфліктів. Для досягнення поставленої мети в ході дослідження будуть виконані наступні завдання: проведення огляду загальних втрат культурної спадщини, аналіз ролі музеїв у цьому процесі, та розробка рекомендацій щодо удосконалення діяльності музеїв для кращого збереження культурних цінностей у майбутньому.

4. Методи та матеріали

У дослідженні застосовуються методи аналізу та синтезу для обробки наукових статей та експертних публікацій, що дозволяє всебічно оцінити роль музеїв у збереженні культурної спадщини України в умовах воєнних конфліктів. Це включає вивчення втрат, викликів та поточних стратегій музеїв, а також розгляд методик удосконалення їх діяльності для ефективнішого захисту та збереження культурних цінностей.

5. Результати та обговорення

З початком військових дій музеї припинили демонстрацію своїх постійних експозицій і, поки триває воєнний стан, вони не будуть відновлені. Музейні працівники або залишаються на місцях, або супроводжують колекції під час переміщення, в залежності від ситуації та рівня безпеки. Деякі музейники продовжили роботу поруч із колекціями, де це було безпечно [10].

Тільки за перший рік війни Міністерство культури України документувало понад півтори тисячі випадків пошкодження культурних об'єктів та установ, а за результатами трьох років статистика є значно гіршою. Втрати на окупованих територіях поки що неможливо точно визначити, а з 2014 року інформація про стан культурної спадщини в Криму та деяких районах Донецької та Луганської областей залишається недоступною [10].

Збитки, завдані Росією українській культурі, можна класифікувати за кількома категоріями:

1) повне або часткове знищення культурних закладів і об'єктів, включно з історичними будівлями, культурними установами, кладовищами, релігійними спорудами та археологічними пам'ятками;

2) постраждала інфраструктура та логістика, сталися випадки захоплення та пограбування майна з місць культури, а також викрадення цінностей [6].

Серед постраждалих установ, клубні заклади виявилися найбільш вразливими, складаючи 47% від усієї культурної інфраструктури, яка зазнала збитків. Згідно статистики 2023 року, постраждав 61 музей і галерея, з яких 20 зруйновано та 41 пошкоджено, більшість у Донецькій (38%), Харківській (10%) та Миколаївській (8%) областях [6].

Внаслідок війни було серйозно пошкоджено або зруйновано багато історичних будівель. Серед них:

- Музей українських старожитностей (будинок Тарновського) у Чернігові;
- Державний дендрологічний заповідник «Тростянець» XIX століття;
- Садиба Лизогубів на Чернігівщині;
- «Садиба Попова» на Запоріжжі;
- легендарний будинок «Слово» в Харкові;
- будівлі артилерійського училища та 120-річний Кадетський корпус у Сумах;
- історична садиба-манеж XVIII століття «Круглий двір» у Тростянці на Сумщині [10];
- Державний художній музей імені А. Куїнджі в Маріуполі;
- Мелітопольський краєзнавчий музей;
- Іванківський історико-краєзнавчий музей в Київській області;
- архів-бібліотека Фонду В. Чорновола;
- Національний літературно-меморіальний музей Г. Сковороди у селі Сковородинівка на Харківщині [9];
- Святогірська лавра в Донецькій області,
- Троїцько-Іллінський та Єлецький Успенські монастирі у Чернігові;
- Воронцовський палац в Одесі [9].

Мелітопольський краєзнавчий музей містив унікальну колекцію скіфського золота. Ця колекція, виявлена українськими археологами в 1954 році на скіфському кургані, спочатку могла опинитися в Ермітажі, але завдяки зусиллям археологів вона залишилася в Україні. 24 квітня 2022 року, військові РФ та представники окупаційної влади викрали цінності з музею. Ця колекція включала дорогоцінні прикраси зі зображеннями звірів, які мали етнічні ознаки скіфської культури (IV–II ст. до н.е.) та монети зі золота, срібла та міді, що мають значну мистецьку та художню вартість [2].

Важливим юридичним моментом стало рішення Амстердамського суду від 14 грудня 2016 року про повернення Україні "скіфського золота", яке однак було оскаржено кримськими музеями у січні 2017 року, що вказує на продовження правової боротьби за ці цінності [7].

Всі культурні пам'ятки міста Маріуполь, що мали велике значення для культурної спадщини України, були втрачені. Зокрема, Державний художній музей імені А. Куїнджі в Маріуполі, що слугував своєрідним символом культурних цінностей та механізмом презентації художніх досягнень XX–XXI століть, був знищений 21 березня 2022 року. В часи Другої світової війни цю будівлю було пограбовано, але не зруйновано дощенту, як це сталося зараз. Музей, який був видатним зразком архітектури модерну і побудований на початку XX століття, мав 300 квадратних метрів площі та розміщував десять виставкових залів на двох поверхах [1].

"Садиба Попова", що входить до складу палацово-паркового комплексу і зазнала руйнувань і грабежів з боку окупантів, є частиною Василівського історико-архітектурного музею-заповідника у Запорізькій області. У музеї діяли п'ять експозиційних залів, що включали етнографічний зал, виставку, присвячену подіям Другої світової війни, експозицію місцевих художників, історію садиби Попова з фотографіями, документами родини, макетами садиби, предметами з її інтер'єрів та іншими цінними експонатами, включаючи мармуровий унітаз, незаконно викрадений російськими військовими [8].

Воронцовський палац, видатна пам'ятка архітектури першої половини XIX століття, потрапив до списків зруйнованих культурних об'єктів. За повідомленнями, 8 травня 2022 року Воронцовський палац зазнав серйозних ушкоджень внаслідок ракетної атаки російських військ [12].

Пошкодження національного історико-культурного заповідника Хортиця ворожими силами призвело до запровадження міжнародних культурних санкцій проти Росії. Хортиця, яка є важливим символом козацтва для українців та включає в себе унікальні історико-археологічні об'єкти та природні заповідні території, відіграє значущу роль у національній культурі [3].

Кримські музеї втрачають свої експонати, які регулярно транспортуються до Росії для виставок. Серед відомих випадків — показ 38 картин І. Айвазовського у Третьяковській галереї у Москві у 2016 році, експонати з музеїв Сімферополя, які були використані для виставки у Санкт-Петербурзі між 2016 і 2017 роками, та виставка в Абрамцеві у 2017 році, де були представлені речі з Дому-музею М. Волошина у Коктебелі. У 2019 році з Криму до Казані були вивезені експонати, представляючи татаро-монгольську кочову культуру [4].

В умовах російської агресії історична та культурна спадщина України зазнала значних втрат, включно з економічними та фінансовими. Зокрема, після анексії Криму було проведено численні нелегальні археологічні дослідження. Широкомасштабні археологічні роботи були організовані у зв'язку з інфраструктурними проектами, такими як будівництво Кримського мосту, дороги «Таврида», та газопроводу з Краснодарського краю до Криму. Під час цих розкопок було виявлено понад мільйон артефактів, з яких більше 100 тисяч мають значну наукову вартість [4].

Роль музеїв України в умовах воєнних викликів є надзвичайно важливою для збереження культурної спадщини країни. Ця роль виразно проявляється через кілька аспектів, розглянемо їх.

1) Охорона та збереження колекцій. У контексті воєнних дій музеї активізували зусилля по забезпеченню безпеки своїх колекцій. Від початку введення воєнного стану 24 лютого 2022 року було прийнято рішення про евакуацію культурних цінностей. Однак, швидкий наступ російських військ та постійні обстріли ускладнили реалізацію цих планів у багатьох регіонах, особливо в зонах активних бойових дій. Лише 26 з 2000 музеїв та заповідників України підпорядковані безпосередньо Міністерству, решта належать до компетенції місцевих органів влади. Проте, деякі музеї встигли евакуювати свої найцінніші експонати ще до чи на початку війни, переважно в західні регіони країни. Наприклад, музеї в Одесі та Львові розпочали

підготовчу роботу ще в кінці 2021 - на початку 2022 року, а деякі твори художника А. Куїнджі були вивезені з Маріупольського художнього музею перед активізацією бойових дій. Також Харківський літературний музей провів евакуацію своїх колекцій, подібні заходи здійснили музеї в Чернігові, Вінниці, Житомирі, Дніпрі, а також Національний музей історії в Києві. Деякі музеї Донецької та Луганської областей довелося евакуювати двічі - у 2014-2015 роках і знову в 2022 році [5].

За даними Міністерства культури за 2022 рік, для збереження культурної спадщини було евакуйовано понад 160 тисяч музейних предметів, експонатів та інших культурних цінностей з понад 50 музеїв і заповідників, а також консервовано понад 30 пошкоджених музеїв [5].

Музеї Галичини стали прихистком для установ, що опинилися під загрозою. Наприклад, на базі музею «Територія Терору» тепер функціонує Луганський обласний краєзнавчий музей, де йому надали допомогу у відновленні документації і організації діяльності, включно з подачею на гранти.

Харківський літературний музей спільно з резиденцією «Слово» провів низку заходів у Львові, включно з відкриттям виставки про Харків, поетичними читаннями і тематичною настільною грою. Частина фондів музею залишилася у Львові, а частина була евакуйована. Працівники Львівського природничого музею надали допомогу зі зберіганням колекції.

Загалом, українські культурні інституції продемонстрували свою здатність адаптуватися, піклуватися про спадщину та підтримувати культурну спільноту. Важливо відвідувати культурні заходи, слідкувати за їхніми ініціативами та надавати підтримку цим інституціям [1].

2) Документація пошкоджень. Музеї також відіграють роль у документації збитків, які культурна спадщина зазнає в результаті військових дій. Ця документація має велике значення для майбутньої відбудови та реставрації.

3) Міжнародне представництво та захист прав. Юридичні дії, як рішення Амстердамського суду про повернення "скіфського золота", підкреслюють роль музеїв як захисників культурної спадщини на міжнародному рівні. Музеї активно співпрацюють з міжнародними організаціями та установами для забезпечення повернення та належного зберігання культурних цінностей.

Фінансова підтримка від іноземних країн стала важливим кроком на початку війни. Вже в перші тижні конфлікту, понад 40 музейних працівників у Польщі створили Комітет допомоги українським музеям, а в Німеччині було засновано Мережу захисту культурних цінностей України. Додатково, була створена онлайн-платформа Museums support Ukraine для координації міжнародних зусиль. Міжнародний альянс захисту культурної спадщини в зоні конфліктів зі Швейцарії також надає фінансову та іншу підтримку. Важливу роль у міжнародному контролі за дотриманням Гаазької конвенції 1954 року відіграє ЮНЕСКО [5].

3) Просвітництво та збереження культурної ідентичності. Незважаючи на призупинення постійних експозицій, музеї продовжують виконувати освітню роль, проводячи віртуальні екскурсії та інформаційні кампанії. Це допомагає підтримувати культурну ідентичність нації під час кризи. Важливу роль у процесі евакуації відіграли активісти, місцеві громади, пам'яткоохоронні спільноти, благодійні організації, а також Центр порятунку культурної спадщини та Штаб порятунку спадщини, створені у Львові на початку березня 2022 року. Важливим елементом їхньої роботи стала вебплатформа HUB.PROMUSEUM, яка допомагала координувати зусилля щодо порятунку культурних цінностей [5].

4) Кризовий менеджмент. Музеї демонструють здатність до кризового управління, адаптуючи свою діяльність до екстремальних умов та забезпечуючи не тільки фізичну, але й культурну безпеку країни. У березні 2022 року, у відповідь на ці виклики та для допомоги музеям України, було створено низову ініціативу – Музейний кризовий центр. Її заснувала культурологиня та директорка меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору» Ольга Гончар [1]. Запити, які надходять до команди кризового центру, варіюються від інституційних (підтримка музеїв у зонах бойових дій) до індивідуальних (допомога працівникам музеїв, що залишились працювати на місцях). Залежно від ситуації визначають, який вид допомоги потрібен. Це може бути евакуація людей з окупованих територій, забезпечення амуніцією для музейних працівників, які призвані на фронт, а також забезпечення необхідними речами та фінансова підтримка тих, хто працює в гарячих точках.

Кризовий центр також сприяє взаємодії між українськими музеями. Одним із ключових напрямків є інформаційна підтримка. Ольга Гончар активно працює на міжнародних

платформах, таких як З'їзд міжнародної мережі музеїв та ЮНЕСКО, з метою підвищення обізнаності про проблеми культурних закладів у часи війни і ділиться своїм досвідом [1].

Дослідження збройної агресії Росії дозволяє визначити ключові напрямки збереження та захисту музейної спадщини, серед яких важливим є застосування сучасних технологій для захисту культурних цінностей, оцифрування музейних колекцій, створення єдиного реєстру для електронного обліку музейних фондів, оцінка пошкоджень та проведення ремонтно-реставраційних робіт. Необхідно також розробити державні програми для захисту музейних колекцій під час війни, удосконалити законодавство в галузі музеєзнавства та сприяти міжнародній взаємодії та навчанню працівників культурних установ. Важливість міжнародної підтримки і фінансування залишається критичною для відновлення та компенсації збитків, а також для реституції культурних цінностей після закінчення війни [5].

Таким чином, музеї України в умовах війни не тільки захищають культурні цінності від фізичного знищення, але й сприяють збереженню національної ідентичності, залучаючи до цього процесу міжнародну спільноту. Однак проблема знищення культурної спадщини залишається актуальною і динамічною, оскільки на січень 2025 року війна продовжується, а воєнний стан в Україні залишається в силі.

6. Висновки

Війна завдала непоправної шкоди культурній спадщині України, зокрема, знищивши такі унікальні музеї, як Мелітопольський краєзнавчий музей, який втратив колекцію скіфського золота, і Державний художній музей імені А. Куїнджі в Маріуполі, який був повністю знищений. Важливі пам'ятки, такі як «Садиба Попова» і Воронцовський палац, також постраждали від воєнних дій, що підкреслює вразливість культурної інфраструктури в конфліктних зонах. Музеї грають ключову роль у чотирьох основних аспектах: охороні та збереженні колекцій, документації пошкоджень, міжнародному представництві та захисті прав, а також просвітництві та збереженні культурної ідентичності. Ці зусилля не тільки сприяють збереженню матеріальної культури, але й підтримують духовну спадщину нації, формуючи культурну політику та відновлення постраждалих регіонів.

У процесі відновлення і розвитку музеїв необхідно використовувати інноваційні підходи, такі як цифровізація колекцій і створення віртуальних турів, що дозволить доступ ширшій аудиторії і зменшить ризик майбутніх втрат. Також важливо залучати міжнародне співробітництво та фінансову підтримку для реалізації масштабних проектів збереження та популяризації української культурної спадщини.

References

1. Andriichuk, T. (2022). Yak teatry i muzei volonteriaty pid chas viiny [How theaters and museums volunteer during the war]. *Ukrainer*. <https://ukrainer.net/volonterstvo-kulturnykh-zakladiv/> (in Ukrainian).
2. Vodianyi, A. (2022). Rosiia vykrala skifskie zoloto z muzeiu v okupovanomu Melitopoli [Russia stole Scythian gold from the museum in occupied Melitopol]. *LIGA.BiznesInform*. <https://news.liga.net/ua/culture/news/rossiya-ukrala-skifskoe-zoloto-iz-muzeya-v-okkupirovannom-melitopole> (in Ukrainian).
3. Zelenskyi, V. (2022). Ukraina zdobula povnu peremohu u spravi proty Rosii v Mizhnarodnomu sudi OON [Ukraine achieved a complete victory in the case against Russia in the International Court of Justice]. *Twitter*. <https://twitter.com/zelenskyiua/status/1504120045936463879> (in Ukrainian).
4. Kliuchko, Yu. M. (2011). Diialnist muzeiv u konteksti rozvytku kulturnoho turizmu [Museum activities in the context of cultural tourism development]. In *IX kulturnolohichni chytannia pamiati V. Podkopaieva: Zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Kontseptualni problemy rozvytku ukrainskoi kultury u svitli pidhotovky i provedennia 2012 r. yak roku kultury ta vidrozhennia muzeiv v Ukraini»* (pp. 73–76). Kyiv, Ukraine. <https://tur.kosiv.info/tourism-and-culture/315-kluchko-ju-m-dijalnist-muzejiv-u-konteksti-rozvytku-kulturnogo-turizmu.html> (in Ukrainian).
5. Kuznetsova, L. (2023). Muzei Ukrainy v umovakh rosiiskoi zbroinoi ahresii [Museums of Ukraine under Russian armed aggression]. *Pytannia kulturnolohii*, 42, 182–194. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.42.2023.293774> (in Ukrainian).
6. Mykhailov, D. (2023). Cherez viinu v Ukraini poshkodzheno ponad 1,5 tysiachi ob'ektiv kulturnoi infrastruktury [More than 1,500 cultural infrastructure objects damaged due to the war in Ukraine]. *Suspilne*.

<https://suspilne.media/497503-cerez-vijnu-v-ukraini-poskodzeno-ponad-15-tisaci-obektiv-kulturnoi-infrastrukturi-z-nih-majze-tretina-zrujnovani/> (in Ukrainian).

7. Mizhnarodna rada muzeiv i MKIP. (2023). Pidhotuvaly Chervonyi spysok kulturnykh tsinnosti pid zahrozoiu [Prepared a Red List of cultural values under threat]. *Ukrinform*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3713961-mizhnarodna-rada-muzeiv-i-mkip-pidgotuvali-cervonij-spisok-kulturnih-cinnostej-pid-zagrozou.html> (in Ukrainian).
8. Novosad, M. H., Bilous, S. I., Tereshkun, O. F., & Borysevych, L. V. (2022). Ruinuvannia kulturnoi spadshchyny Ukrainy v umovakh viiny yak problema: filosofsko-kulturolohichnyi aspekt [Destruction of Ukraine's cultural heritage during the war as a problem: Philosophical and cultural aspect]. *Discourse*. <https://www.journal-discourse.com/uk/kataloh-statei/2022/2022-r-391-3/ruinuvannia-kulturnoi-spadshchyny-ukrainy-v-umovakh-viiny-iak-problema-filosofsko-kulturolohichnyi-aspekt> (in Ukrainian).
9. Rishniak, O. (2022). Kulturna spadshchyna u voienному konflikti: Mizhnarodnyi dosvid druhoi polovyny XX – pochatku XXI st. ta ukrainska diisnist [Cultural heritage in military conflict: International experience of the late 20th – early 21st century and Ukrainian reality]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 159. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.04.159> (in Ukrainian).
10. Semeryn, Kh. (2022). Zhyttia myttsiv ta mystkyn, spaleni muzei i vykradene skifske zoloto: Vtraty ukrainskoi kultury cherez viinu [Lives of artists, burned museums, and stolen Scythian gold: Losses of Ukrainian culture due to the war]. *Fond Demokratychni initsiatyvy imeni Ilka Kucheriva*. <https://dif.org.ua/article/zhittya-mittsiv-ta-mistkin-spaleni-muzei-i-vikradene-skifske-zoloto-vtraty-ukrainskoi-kulturi-cherez-viynu> (in Ukrainian).
11. Sklenar, I. (2022). Nova statystyka pro vtracheni i poskodzheni obiekty kultury vnaslidok rashytskykh obstriliv i aviadariv [New statistics on lost and damaged cultural objects due to Russian shelling and airstrikes]. *Fotohrafii staroho L'vova*. <https://photo-lviv.in.ua/nova-statystyka-pro-vtracheni-i-poskodzheni-ob-iekty-kultury-vnaslidok-rashytskykh-obstriliv-i-aviaudariv/> (in Ukrainian).
12. Chorna, I. (2022). V Odesi vnaslidok raketnoi ataky zaznav poskodzhen Vorontsovskiy palats [The Vorontsov Palace in Odesa was damaged by a missile attack]. *Suspilne*. <https://suspilne.media/238856-v-odesi-vnaslidok-raketnoi-ataki-zaznav-poskodzen-vorontsovskij-palac/> (in Ukrainian).